

УДК 339.923:061.1:332.012.2

СТОЛЯРЧУК Я. М.,

д.е.н., професор,

професор кафедри міжнародної економіки ДВНЗ

«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ СОТ У ГЛОБАЛЬНІЙ УНІВЕРСАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ НОРМ ЗАХИСТУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

***Анотація.** У статті проаналізовано основні механізми захисту інтелектуальної власності СОТ та оцінено їх ефективність. Значна увага приділена характеристиці діючих стандартів Угоди ТРІПС у сфері охорони інтелектуальної власності, умов і принципів застосування її положень, а також розкриттю конкурентних переваг даної угоди порівняно з іншими міжнародно-правовими актами у цій сфері.*

Ключові слова: інтелектуальна власність, СОТ, ВОІВ, ТРІПС, майнові авторські права, захист прав інтелектуальної власності.

Столярчук Я. М., д.е.н., проф., професор кафедри міжнародної економіки ГВУЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

РОЛЬ WTO В ГЛОБАЛЬНОЙ УНИВЕРСАЛИЗАЦИИ ПРАВОВЫХ НОРМ ЗАЩИТЫ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

***Аннотация.** В статье проанализированы основные механизмы защиты интеллектуальной собственности WTO и оценена их эффективность. Значительное внимание уделено характеристике действующих стандартов Соглашения ТРИПС в сфере охраны интеллектуальной собственности, условий и принципов применения ее положений, а также раскрыты конкурентные преимущества данного соглашения по сравнению с другими международно-правовыми актами в этой сфере.*

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, WTO, ВОИС, ТРИПС, имущественные авторские права, защита прав интеллектуальной собственности.

Iaroslava Stoliarchuk – Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of International Economy Department of SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman»

THE ROLE OF THE WTO IN GLOBAL UNIVERSALIZATION OF INTELLECTUAL PROPERTY PROTECTION

***Abstract.** In the article the basic mechanisms of intellectual property protection of WTO have been analyzed and evaluated their effectiveness as well. Special attention is paid to the characteristics of the current standards of the TRIPS Agreement, the conditions and principles of its provisions, and disclosing of the competitive advantages of this agreement in comparison with other international agreements in this area.*

Keywords: intellectual property, WTO, WIPO, TRIPS, property copyright protection, intellectual property rights.

Вступ. Динамічні процеси інтелектуалізації глобального виробництва, активний розвиток корпоративних інноваційних мереж, стрімка інтернаціоналізація досліджень і розробок, прискорення міждержавного трансферу патентів, ліцензій, науково-технічних знань і ноу-хау висувають у число пріоритетних питань посилення правової охорони інтелектуальної власності. Є всі підстави стверджувати, що її ефективний захист на національному, регіональному і глобальному рівнях є нині одним з ключових напрямів реалізації корпоративних і національних інноваційних політик, а також системної інноватизації світового господарства. Особливу роль у розбудові сучасної глобальної системи захисту інтелектуальної власності відіграє Світова організація торгівлі, яка в останні десятиліття напрацювала достатньо диверсифікований інструментарій формування єдиних загальносвітових підходів до забезпечення правової охорони інтелектуальної власності.

Аналіз останніх досліджень. Найбільш повну розробку теорії інтелектуалізації суспільного відтворення, проблематики функціонування світового ринку інтелектуальної власності, глобальних інноваційних стратегій ТНК, політико-правових засад захисту прав інтелектуальної власності розкрито у працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як: Г. Андрощук, Т. Веблен, Р. Вернон, В. Вергун, О. Вільямсон, О. Гороховський, Г. Грубер, І. Дахно, Ч. Джонсон, М. Енрайт, О. Єрмоленко, Б. Какух, Д. Кауфман, Д. Лук'яненко, О. Манжура, А. Олефір, Є. Панченко, В. Потехіна, В. Пархоменко, В. Полохало, А. Поручник, Т. Ромат, О. Ступницький, І. Тіманюк, Н. Халаїм, В. Хаустов, Т. Циганкова, Л. Чистоклетов та багатьох інших.

Метою статті є розкриття діючих механізмів охорони інтелектуальної власності СОТ та оцінка їх ефективності у контексті забезпечення глобальної універсалізації правових норм захисту інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Динамічний інноваційний розвиток національних економік та модернізація світового господарства є неможливими без розбудови ефективної глобальної системи охорони прав інтелектуальної власності. Міжнародний досвід засвідчує, що вона є нині невід'ємним компонентом національних економічних політик як у частині забезпечення зростання зайнятості населення та підвищення рівня його матеріального добробуту, так і стимулювання розвитку зовнішньої торгівлі країн і забезпечення високих конкурентних позицій їх економічних агентів на світовому ринку. Достатньо сказати, що нині галузі, пов'язані з авторським правом, щороку забезпечують робочими місцями близько 400 тис. осіб, що суттєво перевищує внесок у працевлаштування багатьох інших важливих галузей [4, с. 3]. Зокрема, згідно розрахунків експертів ОЕСР, посилення охорони авторських прав у розвинених країнах на 1% корелює приблизно з 3,3% зростання обсягів вітчизняної діяльності у сфері досліджень і розробок. Таке ж саме посилення охорони прав на торговельні марки і патенти корелює зі зростанням вітчизняних показників ДіР на 1,4% і майже 1% відповідно [4, с. 4]. І це без урахування потужного позитивного впливу захисту інтелектуальної власності на масштаби і динаміку іноземного інвестування національних економік та міжнародного науково-технологічного обміну.

Не слід скидати з рахунків і того факту, що ефективна правова охорона інтелектуальної власності є нині й потужним інструментом стимулювання місцевих компаній до здійснення незалежної науково-дослідної діяльності, а також залучення масштабних венчурних інвестицій як в ДіР, так і комерціалізацію інноваційно-містких товарів і послуг. Підтвердженням цього є, зокрема, наявність тісного кореляційного зв'язку між доходами бізнес-структур на наявність у них інновацій, що охороняються правом інтелектуальної власності. Так, середній рівень так званої «патентної надбавки», пов'язаної із запатентованими бізнес-структурами винаходами, порівняно з незапатентованими, становить нині від 180% до 240%, залежно від галузі економіки. Інакше кажучи, наявність у компаній патентних портфелів у середньому подвоюють їх капіталізовану вартість. Своєю чергою, зростання «патентної надбавки» на 10% має своїм наслідком 6%-не зростання витрат на ведення бізнесу і ДіР [4, с. 8]. Тож володіння правами інтелектуальної власності набуває на сьогодні для інноваційних фірм критично важливого значення, що підтверджує стрімке зростання світового попиту на патенти з 800 тис. заявок, поданих в усьому світі на початку 1980-х років, до понад 2 млн, поданих у 2015 р. [11].

Формування глобальних стандартів захисту інтелектуальної власності охоплює понад п'ятдесятирічний період і базуються на наданні єдиного правового режиму щодо її об'єктів як для громадян певної держави, так і для іноземних громадян (принцип взаємності). Тож на відміну від національних і регіональних систем захисту інтелектуальної власності, глобальна система її охорони спрямована на формування єдиних загальносвітових підходів до забезпечення правової охорони інтелектуальної власності. Її репрезентує насамперед Світова організація торгівлі, яка дотепер напрацювала доволі диверсифікований арсенал інструментальних важелів у цій сфері. Так, держави-лідери в обмін на полегшений доступ іноземних товарів і послуг на свої внутрішні ринки вимагають від країн-партнерів суворого дотримання прав інтелектуальної власності на свої винаходи та інновації. І це цілком вмотивовано, оскільки однією з головних проблем у сфері міжнародної торгівлі є виробництво і виведення на ринок піратської і контрафактної продукції. Саме тому боротьбі з піратством покликана сприяти система національних законодавств у сфері охорони та захисту прав інтелектуальної власності, основні положення яких в обов'язковому порядку мають відповідати вимогам Угоди з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС), ухваленій на Уругвайському раунді переговорів СОТ у 1994 р.

Саме з реалізації положень угоди ТРИПС впливає вагомий вплив СОТ на глобалізацію системи захисту прав інтелектуальної власності. Незважаючи на те, що загальна кількість міжнародних багатосторонніх угод, котрі регулюють різноманітні аспекти відносин у сфері обігу об'єктів інтелектуальної власності, сягає нині близько сотні, саме на стандартах Угоди ТРИПС базується переважна більшість регіональних і національних торговельних режимів. Так, усі держави-члени СОТ в обов'язковому порядку повинні дотримуватись передбачених угодою стандартів, а саме: терміну захисту майнових авторських прав не менше 50 років після смерті автора; автоматичного надання авторського права без виконання жодних формальностей, таких як реєстрація; кваліфікація комп'ютерних програм як літературних творів та застосування відносно них стандартних умов правового захисту; терміну захисту майнових прав, що надаються патентом, не менше, ніж 20 років; надання патентів в усіх технологічних галузях з можливістю винятків у випадку захисту суспільних інтересів [6].

Не випадково, практично усі країни-члени СОТ, згідно ст. 31 угоди ТРИПС, вдаються до практики видачі примусової ліцензії у випадках гострої необхідності використовувати запатентований винахід та небажання його власника з тих чи інших причин реалізувати свої права. За таких умов на основі проведення попередніх переговорів з патентовласником проводиться добровільне оформлення ліцензійного договору, або здійснюється примусове ліцензування. Причому подібні договори найчастіше оформлюють відносно країн, що розвиваються, які не мають можливості придбання дорогих ліцензій і запатентованих лікарських препаратів [7, с. 101]. Це є свідченням демократизації відносин власності на об'єкти інтелектуальної власності у глобальних координатах.

Кваліфікуючи інтелектуальну власність в якості об'єкту міжнародної торгівлі, а її захист як один з інструментів глобального торговельного менеджменту, Угода ТРИПС передбачає доволі ефективні механізми охорони практично усіх видів інтелектуальної власності. Йдеться, зокрема, про регламентацію даною угодою характеру правових взаємовідносин між власниками інтелектуальних продуктів і державою; чітке встановлення рівня відповідальності економічних агентів за порушення прав інтелектуальної власності; а також унормування

механізмів щодо міжнародного контролю за виконанням норм у сфері інтелектуальної власності та розв'язання міждержавних суперечок у цій сфері.

Як бачимо, дана угода стала по суті першим у міжнародній практиці документом, що регулює питання охорони прав інтелектуальної власності; встановлює цивільно-правові, адміністративні і кримінально-процесуальні процедури її захисту; а також декларує принцип пріоритетності врегулювання усіх питань у цій сфері шляхом переговорів. До її ратифікації більшість держав у своїх національних законодавствах передбачали захист інноваційних технологій, а не продуктів, тим самим заклавши правові основи для патентування зареєстрованих в інших країнах інноваційних продуктів та їх реалізації на законних підставах [2, с. 82]. На сучасному ж етапі більшість прав на інтелектуальну власність, зареєстрованих товарних знаків і авторських прав, що захищаються в цих державах, належать іноземним підприємствам. Це є свідченням високого рівня глобалізації системи захисту інтелектуальної власності, що стало можливим саме після ратифікації Угоди ТРІПС.

Вагомі конкурентні переваги Угоди ТРІПС у захисті інтелектуальної власності на наднаціональному рівні випливають і з того, що вона дає змогу інвесторам кваліфікувати її об'єкти як об'єкти інвестування. І хоча дану угоду нерідко ототожнюють з Бернсько-Паризькою додатковою угодою, розглядаючи її як логічне продовження останньої [1, с. 101], однак формат її регулювання процесів міжнародного обігу об'єктів інтелектуальної власності є набагато ширшим. Так, відмінними рисами ТРІПС від інших міжнародних угод у цій сфері є те, що у ній чітко визначається перехідний період, протягом якого національне законодавство країн-учасниць у сфері захисту інтелектуальної власності повинно бути повною мірою уніфіковано з міжнародними стандартами. Тож саме завдяки даній Угоді забезпечується нині максимальна конвергенція національних законодавств у сфері охорони інтелектуальної власності, на основі чого формується глобальне нормативно-правове поле її захисту. Крім того, у рамках цієї угоди діють ефективні механізми щодо міжнародного контролю за виконанням цих норм та розв'язання міждержавних суперечок у цій сфері.

Таким чином, сучасні умови і принципи застосування положень Угоди ТРІПС забезпечують суттєве розширення функціональних компетенцій СОТ у сфері регулювання прав інтелектуальної власності з їх переходом зі сфери торгівлі у сферу виробництва та комерціалізації науково-технічних розробок й інновацій. Так, Угода ТРІПС передбачає трирівневу систему забезпечення прав інтелектуальної власності у глобальному масштабі. Перший рівень їх охорони включає заходи цивільного судочинства, незалежно від характеру (судового чи адміністративного) провадження у судових справах. Другий рівень – це механізми кримінального судочинства; а третій – правозастосовний інструментарій на митному кордоні, що реалізується головним чином у рамках адміністративних процедур, спрямованих на заборону імпорту контрафактних товарів [8, с. 292]. У даному контексті слід також відзначити, що після набуття Угодою ТРІПС чинності США і ЄС ініціюють запровадження на глобальному рівні більш високих вимог до захисту інтелектуальної власності на основі механізмів, передбачених двосторонніми угодами і регіональними угодами про зони вільної торгівлі.

Угода ТРІПС суттєво доповнює розроблені ВОІВ угоди щодо захисту прав інтелектуальної власності, встановлюючи мінімальні стандарти й періоди, на які поширюється захист різних прав інтелектуальної власності. Зокрема, державам-членам СОТ заборонено вдаватися до дискримінації іноземців та власних громадян щодо набуття, обсягу та збереження прав інтелектуальної власності (тобто встановлювати режим найбільшого сприяння). Водночас Угода ТРІПС, порівняно з іншими міжнародними угодами, передбачає цілком чіткий механізм тиску на країни-члени СОТ, які не виконують положень угоди. Йдеться про те, що держави СОТ, у яких система захисту інтелектуальної власності не відповідає міжнародним нормам, можуть бути покарані згідно з правилами СОТ, і це може призвести до запровадження проти них торговельних санкцій [5]. Як бачимо, у нинішній глобальній системі захисту інтелектуальної власності держави-лідери світогосподарського прогресу мають усі важелі впливу на країни, що розвиваються, щодо сплати останніми повної ціни за придбані інтелектуальні продукти, а відступ від цього правила можливий тільки за умов розв'язання найгостріших суспільних проблем.

У даному контексті повною мірою можна погодитись з думкою П. Драгоса, який відзначає, що хоча країни, що розвиваються, упродовж тривалого періоду часу не впроваджували світові стандарти захисту прав інтелектуальної власності, однак сучасна торговельна практика об'єктивно вимагає від них неухильного дотримання нормативних положень Угоди ТРІПС, а відтак – спричиняє підвищення їх інтересу до зазначених стандартів [9, с. 174]. Водночас визнаний вітчизняний фахівець у сфері охорони прав інтелектуальної власності В. Потехіна наголошує, що в основу Угоди ТРІПС покладено таку концепцію охорони ІВ, яка пріоритетизує приватні інтереси порівняно з публічними [3, с. 56-60]; а на думку А. Нікончука це цілком корелюється з пропріетарною теорією виникнення інтелектуальної власності, якої притримується США і якою передбачено значний акцент уваги до складової її захисту як класичного об'єкта права власності [1, с. 102]. На підтвердження цієї тези наводиться приклад розслідування за ініціативи Міжнародного Альянсу інтелектуальної власності справи у сфері дотримання авторського права Вірменії, Домініканської республіки, Казахстану, Молдови, України та Узбекистану у Сполучених Штатах у 2000 р., за результатами розгляду якої більшість із зазначених країн на виконання вимог уряду США вимушені були вжити відповідних захисних заходів щодо охорони інтелектуальної власності.

Подібний широкий перелік регуляторного інструментарію, який передбачено угодою ТРІПС, вже сьогодні дозволив усунути низку глибоких розходжень, які існували в правових системах окремих країн і їх груп. Так, вдалося певною мірою уніфікувати англо-саксонську і романо-германську правові системи захисту

об'єктів інтелектуальної власності, а також знівелювати суттєві розбіжності у цій сфері між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються.

Тим не менше, розширення міжнародно-правової системи захисту інтелектуальної власності та універсалізація її національних правових норм (насамперед у частині визначення правового статусу правовласників, імплементації новітніх інструментів юридичної охорони результатів інноваційної діяльності, запровадження додаткових гарантій монопольних прав на інтелектуальну власність, контролювання діяльності інноваторів і реалізації новостворених об'єктів) фактично означає відтік грошових ресурсів з держав-імпортерів до держав-експортерів об'єктів інтелектуальної власності (якими є нині найбільш розвинуті і конкурентоспроможні країни світу). У такий спосіб забезпечується максимально повна реалізація національних економічних інтересів держави-експортерів технологій, оскільки вони отримують значний економічний ефект від імплементації у господарській практиці досконалих систем патентування, а закріплення за ними монопольного права на володіння інтелектуальною власністю дають можливість з лишком перекрити понесені витрати на патентування інноваційних розробок і винаходів за рахунок отримуваних ліцензійних доходів.

Як свідчать дані, подані у табл. 1, у період 1985-2014 рр. сукупні надходження, які отримали країни ОЕСР від експорту технологій і ліцензійних послуг, зросли з 14,4 до понад 609 млрд дол. США. При цьому експортні надходження Сполучених Штатів зросли з 6,7 до 136,3 млрд дол. США, тоді як для Великобританії на кінець періоду вони становили лише 45,8 млрд, Німеччини – 71,4 млрд, Японії – 34,5 млрд, Італії – 13,9 млрд, Нідерландів – 62,1 млрд, Бельгії – 19,1 млрд, Швейцарії – 31,4, Ірландія – 72,5, а Швеції – 27,3 млрд відповідно. По суті це ті фінансові ресурси, які, з одного боку, відображають рівень глобальної комерціалізації інтелектуальної власності цих держав, а з другого – є базою для їх розширеного відтворення.

Таблиця 1

**Динаміка надходжень і платежів у торгівлі ліцензіями провідних країн ОЕСР у 1985-2014 рр.,
млрд. дол. США**

Країна	Надходження			Платежі			Баланс		
	1985	2000	2014	1985	2000	2014	1985	2000	2014
США	6,7	38,7	136,3	1,2	16,4	89,4	5,5	22,3	46,9
Велико- британія	1,0	16,4	45,6	0,9	7,9	19,4	0,1	8,5	26,2
Німеччина	1,2	13,9	71,4	1,7	20,6	54,4	-0,5	-6,7	17,0
Японія	1,0	9,8	34,5	1,2	4,1	4,8	-0,2	5,7	29,7
Італія	0,1	2,7	13,9	0,5	3,4	14,9	-0,4	-0,8	-1,0
Нідерланди	1,2	1,2	62,1	1,5	1,5	34,7	-0,3	-0,3	27,4
Бельгія	0,7	5,6	19,1	0,8	4,5	18,3	-0,1	1,2	0,8
Швейцарія	0,9	3,3	31,4	0,2	2,0	34,7	0,7	1,3	-3,3
Ірландія	72,5	74,1	-1,6
Швеція	...	5,3	27,3	...	5,6	16,7	...	-0,3	10,6
Країни ОЕСР	14,4	110,3	609,7	11,2	87,1	428,7	3,2	23,2	181,0

Джерело: [10]

На противагу державам-лідерам національні інтереси слабозвинутих країн лежать нині у площині збереження невисоких стандартів захисту прав інтелектуальної власності, що уможлиблює запровадження ними низьких цін на інноваційно-містку продукцію на внутрішніх ринках, а також копіювання, відтворення та купівлю інноваційних продуктів без суттєвих обмежень [2, с. 80]. Дане питання набуває особливої актуальності з огляду на постійне зростання обсягів сплати відсталими країнами вартості за патентовану продукцію та практичної відсутності у них доходів від патентування власних винаходів. Таким чином, подібна асиметрія у міжкраїновому розподілі платежів і надходжень за об'єкти інтелектуальної власності суттєво загострюють міждержавні суперечності у сфері міжнародного патентного права.

Висновки. Підсумовуючи, відзначимо, що діяльність Світової організації торгівлі у сфері захисту інтелектуальної власності забезпечує на сьогодні динамічну універсалізацію правових норм її охорони на глобальному рівні. Це є потужним амортизатором пом'якшення негативних наслідків порушення прав у цій сфері, а відтак – рушійною силою посилення інституціоналізації світового ринку інтелектуальної власності.

Список використаних джерел

1. Нікончук А. М. Україна і Угода про торгові аспекти прав інтелектуальної власності: міжнародно-правові ризики та переваги / А. М. Нікончук // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – №4 (81). – С. 100-106.
2. Олефір А. Правове регулювання інтелектуальної власності й інноваційних відносин в Угоді про асоціацію України з ЄС / А. Олефір // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2014. – №5. – С. 79-94.
3. Потехіна В. Інтелектуальна власність: Навч. пос. / В. Потехіна. – К.: Центр учбової літератури, 2008.
4. Розвиток і захист інтелектуальної власності в Україні. – Міжнародна торгова палата, 2014. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://iccua.org/wp-content/uploads/2014/07/--Rozvitok-i-zahist-intelektualnoyi-vlasnosti-v-Ukrayini---zvrit-za-2014-rik.pdf>

5. Ромат Т. Удосконалення захисту інтелектуальної власності в Україні в контексті міжнародних зобов'язань / Т. Ромат. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03\(10\)/11rtekmz.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2011/2011_03(10)/11rtekmz.pdf).
6. Соглашение о торговых аспектах прав интеллектуальной собственности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zaron/rada.gov.ua>
7. Тіманюк І. В. Вплив міжнародної угоди ТРІПС на дотримання прав інтелектуальної власності у фармації / І. В. Тіманюк, З. М. Мнушко, В. М. Тіманюк // Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики. – 2012. – №1 (8). – С. 100-102.
8. Чистоклетов Л. Г. З досвіду США у галузі адміністративно-правового забезпечення безпеки суб'єктів господарювання / Л. Г. Чистоклетов // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – №4. – С. 291-293.
9. Drahos P. Negotiating Intellectual Property Rights: Between Coercion and Dialogue / P. Drahos // Global intellectual property rights: Knowledge, access and development. – 2002. – P. 161-182.
10. OECD Main Science and Technology Indicators. – OECD Stat. – [Electronic Resource]. – Available from: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MSTI_PUB
11. WIPO Statistics Database. – [Electronic resource]. – Available from: www.wipo.int